

Το παρόν δημοσιεύθηκε στο:

Ποινικές Επιστήμες, Θεωρία και Πράξη, Προσφορά Τιμής στην Άννα Ψαρούδα-Μπενάκη, Α.Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2008, σ.σ.1215-1230

ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΑΝΤΙΑΛΗΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΟΙΝΙΚΗ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ ΚΑΙ ΤΙΜΩΡΗΤΙΚΟΤΗΤΑ

*Χριστίνα Μ. Ζαραφονίτου, Καθηγήτρια Εγκληματολογίας, Τμήμα Κοινωνιολογίας,
Πάντειο Πανεπιστήμιο.*

I.- Η αυστηροποίηση των ποινικών πολιτικών των τελευταίων 20-25 ετών που παρατηρείται σε διεθνές επίπεδο συμπίπτει ενίοτε και με τις ερευνητικά διαπιστωμένες τιμωρητικές στάσεις του κοινού, την εκφρασμένη, δηλαδή, επιθυμία «οι ποινές και οι απαντήσεις στο έγκλημα, κυρίως από την πλευρά της αστυνομίας, να γίνουν αυστηρότερες»¹. Οι νέες αυτές τάσεις της αντεγκληματικής πολιτικής χαρακτηρίζονται, βασικά, από την αύξηση του αριθμού των κρατουμένων για αξιόποινες πράξεις καθώς και για επιμήκυνση του χρόνου εγκλεισμού τους. Η ένταση της ‘αντικειμενικής’ αυτής τιμωρητικότητας έγινε εμφανέστερη στις ΗΠΑ, τη δεκαετία του 1990, μέσα από την ποινική πολιτική «*Three strikes and you’re out*», η οποία αύξησε σημαντικά τη διάρκεια της φυλάκισης των υπότροπων εγκληματιών. Νέες μορφές ποινικών κυρώσεων εμπεριέχουν, επίσης, στοιχεία στιγματισμού και διαπόμπευσης των καταδικασθέντων, ενδεικτικά της τιμωρητικότητας που τις διαπνέει. Τέτοιες μορφές στιγματισμού αναφέρονται² για μεν τις ΗΠΑ, η δημοσιοποίηση των ονομάτων των δραστών σεξουαλικών εγκλημάτων, η περιβολή των καταδικασθέντων με ριγωτή φόρμα και η υποχρεωτική εργασία στις φυλακές, για δε την Αγγλία η καταχώρηση σε μητρώο παιδοφίλων, οι φόρμες κρατουμένων και οι υποτιμητικές εργασίες για όσους εντάσσονται σε προγράμματα κοινωφελούς εργασίας. Στη βάση της τιμωρητικής στροφής βρίσκεται το δόγμα της ‘μηδενικής ανοχής’, όπως εμφανίστηκε αρχικά στη Ν.Υόρκη, για να υιοθετηθεί στη συνέχεια από

¹ M.Killias, *Précis de Criminologie*, Staempfli Eds, SA Berne, 2001, σ.399.

² D.Garland, *The culture of control. Crime and social order in contemporary society*, Oxford University Press, 2001, σ.9.

το σύνολο της αμερικανικής αντεγκληματικής πολιτικής και να επηρεάσει αργότερα και την Ευρώπη³. Στο πλαίσιο αυτό, ποινικοποιούνται διάφορες μορφές κοινωνικής ‘αταξίας’ και ‘αντικοινωνικοτήτων’ οι οποίες έμεναν παραδοσιακά εκτός του πεδίου του ποινικού ελέγχου⁴. Βάσει των παραπάνω ορισμένοι μιλούν για τη ‘νέα τιμωρητικότητα’ (*new punitiveness*)⁵, η οποία μπορεί να έχει επηρεάσει εν μέρει το σύνολο της αντεγκληματικής πολιτικής των δυτικών κοινωνιών, παραμένει, ωστόσο, ακόμα και σήμερα κατ’ εξοχήν αμερικανικό φαινόμενο.

Η τιμωρητικότητα, ως στάση, εκλαμβάνεται μάλλον ως απάντηση σε ‘λάθη’ του παρελθόντος παρά ως πρόληψη μελλοντικών εγκληματικών πράξεων. Για το λόγο αυτό και χαρακτηρίζεται έντονα από ανταποδοτικές και εκδικητικές τάσεις. Υποστηρίζεται, ωστόσο, η άποψη πως για να χαρακτηριστεί κάποιος ως ‘τιμωρητικός’ προϋποτίθεται ότι διαθέτει μια δόση υπερβολής που τον οδηγεί πέρα από το αναγκαίο και απαραίτητο, ενώ του προξενεί ευχαρίστηση ο πόνος εκείνων στους οποίους επιβάλλονται οι ‘τιμωρίες’⁶.

Σε συνάρτηση με τις προσδιοριζόμενες μέσα από ιδεολογικές, φιλοσοφικές, πολιτικές και κοινωνικές συνιστώσες γενικότερες κοσμοθεωρήσεις των πολιτών, ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση τιμωρητικών στάσεων διαδραματίζει η εικόνα τους για τη λειτουργία του ποινικού συστήματος και οι πεποιθήσεις τους σχετικά με τις λειτουργίες της ποινής. Η πολύ διαδεδομένη αντίληψη μιας κατ’ εξοχήν επιεικούς δικαιοσύνης αντανάκλα την κλονισμένη εμπιστοσύνη στο συνολικό

³ Για τη μηδενική ανοχή βλ. μεταξύ άλλων: A.Crawford, *Crime prevention and community safety. Politics, policies and practices*, Longman, London & N.York, 1998, L.Wacquant, *Οι φυλακές της μιζέριας*, Πρόλογος: Ν.Παναγιωτόπουλος, Μτφρ., Κ.Διαμαντάκου, Πατάκης/Λόγοι Δράσης, 2001, Χ.Ζαραφονίτου, *Πρόληψη της εγκληματικότητας σε τοπικό επίπεδο. Οι σύγχρονες τάσεις της εγκληματολογικής έρευνας*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2003, σ.163επ., Θ.Παπαθεοδώρου, *Δημόσια ασφάλεια και αντεγκληματική πολιτική. Συγκριτική προσέγγιση*, Β’έκδ., Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2005, σ.σ.263-308, Τ.Τζαννετάκη, *Ο νέοσυντηρητισμός και η πολιτική της μηδενικής ανοχής. Μια κριτική θεώρηση των θέσεων του James Q. Wilson*, Α.Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2006.

⁴ Ενδεικτικός ο βρετανικός νόμος *Crime and Disorder Act*, του 1998, καθώς και ο μεταγενέστερος *Anti-social behaviour Act*, του 2003. Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, αξίζει να αναφερθεί ότι στην Εισήγηση της Επιτροπής στο Συμβούλιο και το ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (COM2000), διευκρινίζεται η έννοια της ‘αστεακής εγκληματικότητας’ ως «τα γεγονότα που επηρεάζουν τη ζωή σε τοπικό επίπεδο» και σ’ αυτά συμπεριλαμβάνονται: οι διαρρήξεις, οι επιθέσεις κατά προσώπων και οχημάτων, οι βανδαλισμοί και τα graffitis. Βλ., Χ.Ζαραφονίτου, «Ανασφάλεια και επέκταση του κοινωνικού ελέγχου: Ποινικοποίηση των ‘αντικοινωνικοτήτων’ και της ‘αταξίας’», *Ποινικός Λόγος*, 4/2004, σ.σ.2049-2059 και Ch.Zarafonitou « Insécurité et extension du contrôle social : pénalisation des incivilités et du désordre », στο Th.Papathéodorou, Ph.Mary (Eds), *Mutations des politiques criminelles en Europe*, Papazissis, 2006,σ.σ.61-89. Για τον ευρωπαϊκό κοινωνικό έλεγχο, βλ., Γ.Νικολόπουλος, « Πέρα από το κράτος: Όψεις και αντινομίες του ευρωπαϊκού κοινωνικού ελέγχου», στον *Τιμητικό Τόμο για τον Ιωάννη Μανωλεδάκη*, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2007, σ.σ.1129-1144.

⁵ J.Pratt, D.Brown, M.Brown, S.Hallsworth & W.Morrison (Eds), *The new punitiveness*, Willan,Cullompton, 2005.

⁶ R.Matthews, λήμμα: ‘punitiveness’, στο E.McLaughlin & J.Muncie (Eds), *The Sage Dictionary of Criminology*, 2nd ed., Sage publ., 2006, σ.327.

ποινικό σύστημα και συσχετίζεται, συνήθως, με απαιτήσεις για αυστηροποίηση των ποινών. Η αναζήτηση, επίσης, ανταποδοτικών και στιγματιστικών χαρακτηριστικών στην επιβολή ποινικών κυρώσεων διευρύνει το χάσμα μεταξύ των προσδοκιών μιας μερίδας των πολιτών και των επιστημονικά θεμελιωμένων λειτουργιών της ποινής.

Τα παραπάνω αποτελούν αντικείμενο ερευνητικών αναζητήσεων από το 1970 και εντεύθεν. Η φυσιογνωμία των επιστημονικών αυτών προσεγγίσεων διαφοροποιείται, ωστόσο, αισθητά με το πέρασμα του χρόνου καθώς και την εθνική προέλευση των ερευνών. Σύμφωνα με μια εμπειριστατωμένη χρονολογική κατάταξη των ερευνών που αναφέρονται στις αναπαραστάσεις της ποινικής δικαιοσύνης⁷, παρατηρείται μια άνθηση κατά τη δεκαετία του 1970, τόσο ποσοτική όσο και θεματική. Ο θεματικός πλουραλισμός αντανakλούσε, επίσης, και έναν μεθοδολογικό. Τα ερευνητικά ενδιαφέροντα, συνδυάζοντας τον ποσοτικό με τον ποιοτικό χαρακτήρα, εντοπίζονταν τόσο στις κοινωνικές αντιλήψεις όσο και στο ποινικό σύστημα, με άξονα τη σφαιρική προσέγγιση των κοινωνικών αναπαραστάσεων. Η τάση αυτή άρχισε να ανακόπτεται κατά τις επόμενες δεκαετίες, κατά τις οποίες αυτού του είδους οι έρευνες έγιναν ακόμα σπανιότερες, για να αναβιώσουν μετά το 2000. Η αναβίωση αυτή δεν σημαίνει, ωστόσο, και ταύτιση με την αρχική τους μορφή. Τον κεντρικό άξονα των εμπειρικών αυτών αναζητήσεων δεν αποτελούν πλέον οι κοινωνικές αναπαραστάσεις αλλά η ‘κοινή γνώμη’. Ο χαρακτήρας τους είναι πιο τεχνοκρατικός και ευνοεί τη θεμελίωση των πολιτικά επιζητούμενων συναινέσεων. Τα σύνθετα, χρονοβόρα και δαπανηρά μεθοδολογικά εργαλεία ποσοτικών και ποιοτικών συσχετισμών παραγκωνίστηκαν, στο πλαίσιο αυτό, από την απλούστερη και ταχύτερη χρήση των ερωτηματολογίων, τα οποία διεκπεραιώνουν σχεδόν αποκλειστικά οι εταιρείες δημοσκοπήσεων. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο J.Dubouchet «όταν το επιστημονικό ενδιαφέρον αρχίζει να υπολογίζεται με μέτρο την κοινωνικοπολιτική χρησιμότητα, μπορεί γρήγορα να γίνει δύσκολη η υποστήριξη μελετών που δεν προσφέρουν συγκεκριμένες απαντήσεις»⁸.

Οι αυξημένες απαιτήσεις των πολιτών για μεγαλύτερη ασφάλεια και η επέκταση των πολιτικών του κοινωνικού ελέγχου εξηγούν ενδεχομένως και τη μεγαλύτερη άνθηση αυτού του εμπειρικού μοντέλου. Αξίζει να σημειωθεί, ότι οι έρευνες της τελευταίας αυτής περιόδου είναι, κυρίως, αγγλοσαξονικής προελεύσεως

⁷ J.Dubouchet, « Les représentations sociales de la justice pénale. Retour sur un chantier abandonné », στο *Déviance et Société*, 28/2002, σ.σ.179-194.

⁸ Το ίδιο, σ.187.

σε αντίθεση με εκείνες της πρώτης περιόδου που ήταν κατά το πλείστον ευρωπαϊκές και πολύ συχνά η διερεύνηση των κοινωνικών στάσεων ή αναπαραστάσεων της ποινικής δικαιοσύνης δεν αποτελεί παρά ένα μικρό τμήμα των ενδιαφερόντων τους. Στην τελευταία αυτή περίπτωση εντάσσονται στο ευρύτερο πλαίσιο διερεύνησης της θυματοποίησης ή του φόβου του εγκλήματος.

Η εικόνα περί υπερβολικά επιεικούς δικαιοσύνης εντείνεται περισσότερο μετά το 1990. Είναι, εξάλλου, η εποχή εφαρμογής και των κατασταλτικότερων πολιτικών για την αντιμετώπιση του εγκλήματος και του φόβου του εγκλήματος. Στις ΗΠΑ, εφαρμόζεται πλέον και στην πράξη το μοντέλο της μηδενικής ανοχής (*zero tolerance*), που είχε διατυπωθεί σε θεωρητικό επίπεδο ήδη από την προηγούμενη δεκαετία⁹. Ενδεικτικό είναι το παράδειγμα της πολιτικής κατά των ναρκωτικών, με τον χαρακτηριστικό τίτλο *'war on drugs'*¹⁰. Ο *'πόλεμος κατά των ναρκωτικών'* που κήρυξε η αμερικανική κυβέρνηση, κατέληξε σε μαζικές φυλακίσεις χρηστών ναρκωτικών, στην αυστηροποίηση των ποινών και στην αύξηση του ποσοστού των μαύρων και φτωχών μεταξύ των κρατουμένων. Αξίζει να αναφερθεί ότι, το διάστημα 1980-1996, οι καταδικασθέντες για ναρκωτικά αυξήθηκαν από 6% σε 23% στις φυλακές των πολιτειών και από 25% σε 60% στις ομοσπονδιακές φυλακές, ενώ ο γενικός δείκτης εγκλεισμού αυξήθηκε από 313 κρατούμενους / 100.000 κατοίκους, το 1985, σε 645/100.000 το 1997 και περισσότερο από 700 στις μέρες μας¹¹. Αυτή και άλλες νομοθετικές πρωτοβουλίες της μορφής *'acting out'* που εφαρμόστηκαν τη δεκαετία του 1990, στις ΗΠΑ, σχεδιάστηκαν για να είναι «εκφραστικές, καθαρτικές δράσεις, που λαμβάνονται για να αποκηρύξουν το έγκλημα και να επαναδιασφαλίσουν το κοινό»¹².

Και στη Μ.Βρετανία, η πολιτική του *'tackling crime'* που εγκαινίασε η κυβέρνηση των συντηρητικών το 1989 έλαβε την αυστηρότερη μορφή της μετά τη δολοφονία ενός δίχρονου αγοριού, του James Bulger, το Φεβρουάριο 1993. Σε συνδυασμό και με τις αναμενόμενες για το 1997 εκλογές, η αντεγκληματική πολιτική αυτής της περιόδου χαρακτηρίζεται ως ένα κύμα «τιμωρητικού λαϊκισμού» που

⁹ Βασισμένο στην προσέγγιση των «σπασμένων τζαμιών» των J.Q.Wilson & G.Keeling, "Broken windows", *The Atlantic Monthly*, March 1982.

¹⁰ D.Garland, 2001, *όπ.παραπ.*, σ.132, βλ. και όσα αναφέρει η Τ.Τζαννετάκη, *όπ.παραπ.*, 2006, σ.σ.160-217.

¹¹ P.Landreville, «Από την κοινωνική ένταξη στη διαχείριση των κινδύνων; Οι πολιτικές και οι πρακτικές στο κεφάλαιο των ποινών», *μτφρ.*, Α.Μαγγανάς, στο *Ποινική Δικαιοσύνη*, 12/2005, σ.σ.1461-1468.

¹² D.Garland, 2001, *όπ.παραπ.*, σ.133.

επιχειρούσε να απαντήσει, κυρίως, στην ‘κοινή γνώμη’ και τα μέσα μαζικής ενημέρωσης¹³. Όταν οι εργατικοί (“New Labour”) ανέλαβαν τη διακυβέρνηση, το 1997, πολλοί εγκληματολόγοι εξεπλάγησαν δυσάρεστα διαπιστώνοντας την απουσία κάποιας προφανούς στρατηγικής μείωσης του υπερπληθυσμού των φυλακών, που έφθανε τους 62.000 κρατούμενους (ή 120 κρατούμενοι / 100.000 κατοίκους)¹⁴. Τον Ιούλιο 1998, αναγγέλθηκε ένα εκτεταμένο πρόγραμμα αντιμετώπισης του εγκλήματος, κόστους 250 εκατομμυρίων λιρών, για την επόμενη τριετία, δίχως όμως, τα αναμενόμενα αποτελέσματα, εφόσον τον Ιανουάριο 2000 καταγράφηκε μια αύξηση 2% της συνολικής εγκληματικότητας που κατέγραψε η αστυνομία από τον Οκτώβριο 1998 έως και το Σεπτέμβριο 1999¹⁵.

Ο Garland υποστηρίζει ότι οι πολιτικές αυτές σε ΗΠΑ και Μ.Βρετανία στηρίζονται σε δύο πρότυπα δράσης: α) σε μια ‘προσαρμοσμένη στρατηγική’ (*adaptive strategy*) που προωθεί την πρόληψη του εγκλήματος και τη συμμετοχή των πολιτών και β) σε μια στρατηγική ‘κυρίαρχου κράτους’ (*sovereign state strategy*), που προωθεί τον αυξημένο κοινωνικό έλεγχο και την ‘εκφραστική’ τιμωρία (*expressive punishment*)¹⁶. Στο πλαίσιο αυτό, το βάρος μετατοπίστηκε από τις αιτίες του εγκλήματος στα αποτελέσματά του (το κόστος του εγκλήματος, η βλάβη που προξενήθηκε στο θύμα, η δημιουργία ανασφάλειας στους πολίτες κλπ) και θεσπίζονται οι νέες πολιτικές ‘μείωσης της βλάβης’. Βασικός στόχος των πολιτικών αυτών είναι να δημιουργηθεί ένα κλίμα εμπιστοσύνης μεταξύ πολίτη και κράτους και κατ’ επέκταση να ευνοηθεί η συνεργασία και διεταιρικότητα στον τομέα της αντιμετώπισης του εγκλήματος. Η ‘εκφραστικότητα’ της ποινής είναι απαραίτητο συστατικό των πολιτικών ‘*tough in crime*’ και το κυριότερο επικοινωνιακό τους εργαλείο.

Πρέπει να επισημάνουμε, ωστόσο, ότι και η ποινική νομοθεσία των υπόλοιπων ευρωπαϊκών χωρών δεν έμεινε ανεπηρέαστη από το κλίμα της παγκοσμιοποιημένης ανασφάλειας και αυστηροποιήθηκε τα τελευταία χρόνια του 20^{ου} αιώνα. Ενδεικτικός είναι ο γαλλικός νόμος για την ασφάλεια, της 12^{ης} Φεβρουαρίου 2003, ο οποίος έχει σαφή προσανατολισμό προς την αυστηροποίηση

¹³ A.K.Bottomley, “Politics, criminology and the reduction of crime”, στο Α.Μαγγανάς (Εκδ.Επιμ.), *Τιμητικός Τόμος για την Α.Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου*, Τ.Α’, Νομική Βιβλιοθήκη-Bruyland, Αθήνα 2003, σ.σ.199-211(206).

¹⁴ Το ίδιο, σ.207.

¹⁵ Το ίδιο, σ.209.

¹⁶ D.Garland, 2001, *όπ.παραπ.*, σ.140.

της αντιμετώπισης της μικρομεσαίας εγκληματικότητας¹⁷. Ενδεικτικά είναι, όμως, και τα ποσοστά εγκλεισμού, τα οποία παρουσίασαν σημαντικές αυξήσεις στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες. Όπως αναφέρει ο Landreville, συγκρίνοντας το σημερινό ποσοστό με εκείνο του 1992, βλέπουμε ότι οι δείκτες εγκλεισμού στη Γαλλία, πέρασαν από 84 σε 100 περίπου, στην Ολλανδία από 45 σε περισσότερο από 100, στην Ισπανία από 90 σε 140 και στην Πορτογαλία από 93 σε 134¹⁸.

Το θέμα που τίθεται εκ νέου είναι αν μπορούμε να συσχετίσουμε το κλίμα αυτό της αυξημένης καταστολής με τις τιμωρητικές στάσεις των πολιτών. Όπως προαναφέρθηκε, ήδη, η σχέση αυτή δεν μπορεί να είναι ούτε γραμμική ούτε μονοσήμαντη, εφόσον παρεμβαίνουν και άλλοι πολλοί και σημαντικοί παράγοντες, οι οποίοι αλληλεπιδρούν. Είναι γεγονός ότι οι πολίτες που δηλώνουν δυσαρεστημένοι από τις λειτουργίες και την αποτελεσματικότητα της ποινικής δικαιοσύνης εκφράζουν μέσα από τη δυσαρέσκειά τους αυτή το ανικανοποίητο από τη λειτουργία του ίδιου του κράτους και των παρεχομένων υπηρεσιών του, όχι μόνο στον τομέα της εγκληματικότητας αλλά σε πολλούς ακόμα θεμελιώδεις τομείς της κοινωνικής ζωής (υγεία, παιδεία, κλπ)¹⁹. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Ph.Robert²⁰, πρόκειται για μια 'συζήτηση' μεταξύ μεγάλης μερίδας των πολιτών και των αρμοδίων αρχών, κυρίως, σε κοινωνίες με παράδοση ισχυρού κράτους. Η 'συζήτηση' αυτή μεταφέρεται εύκολα στο πεδίο της ποινικής δικαιοσύνης, εφόσον το εγκληματικό φαινόμενο συγκαταλέγεται σταθερά στα κοινωνικά προβλήματα που απασχολούν τους πολίτες διαχρονικά και εφόσον η επίσημη κοινωνική αντίδραση απέναντι σ' αυτό ανήκει βασικά στην ποινική δικαιοσύνη. Αυτό που δεν είναι τόσο προφανές, ωστόσο, είναι ότι πολύ συχνά το ανικανοποίητο των πολιτών από την αποτελεσματικότητα του ποινικού μηχανισμού είναι απόρροια και μιας σειράς διαφορετικής προέλευσης ανικανοποιήτων που απορρέουν από τη σταδιακή εξασθένηση του κοινωνικού χαρακτήρα του κράτους.

Οι πρόσφατες έρευνες στάσεων και αναπαραστάσεων του συστήματος απονομής της ποινικής δικαιοσύνης εστιάζουν στις λειτουργίες της ποινικής δικαιοσύνης, στην καταλληλότητα των ποινικών κυρώσεων καθώς και στους φορείς

¹⁷ Θ.Π.Παπαθεοδώρου, *όπ.παραπ.*, 2005, σ.295.

¹⁸ P.Landreville, *όπ.παραπ.*, 2005, σ. 1466.

¹⁹ Σύμφωνα και με τα πορίσματα της έρευνας για το φόβο του εγκλήματος στους κατοίκους της Αθήνας, βλ. Χ.Ζαραφωνίτου «Εγκληματολογικές προσεγγίσεις του φόβου του εγκλήματος και της (αν)ασφάλειας», στο *Ποινική Δικαιοσύνη*, 8-9/2006, σ.σ.1031-1039.

²⁰ Ph.Robert, « L' insécurité est-elle fongible dans le maintien de l' ordre? », Dossier-Débat : La sociologie, les sociologues et l' insécurité, στο *Sociologie du travail*, 47/2005, σ.σ.89-99(95).

άσκησης του επίσημου κοινωνικού ελέγχου του εγκλήματος και αποδεικνύονται δόκιμο 'εργαλείο' μελέτης της τιμωρητικότητας. Στο πλαίσιο αυτό, αναφέρονται τα ακόλουθα δύο παραδείγματα από τη σύγχρονη ερευνητική εμπειρία.

α.- Μια σφαιρική προσέγγιση των αναπαραστάσεων της ποινικής δικαιοσύνης, επιχειρήθηκε από την έρευνα του Κέντρου μελέτης, τεχνικής και νομικής αξιολόγησης, της Νομικής Σχολής του πανεπιστημίου της Γενεύης²¹. Η έρευνα είχε ως κεντρικό σημείο αναφοράς το *αίσθημα δικαιοσύνης*, το οποίο οριοθετείται στο πλαίσιο αυτό, μέσα από τις αναπαραστάσεις για το εγκληματικό φαινόμενο, τους σκοπούς που οι πολίτες αποδίδουν στην ποινή, καθώς και της εικόνας τους για το δράστη και το θύμα. Η έρευνα βασίστηκε στις απαντήσεις 1881 κατοίκων των έξι γαλλόφωνων ελβετικών καντονιών (Fribourg, Genève, Jura, Neuchâtel, Valais, Vaud), ηλικίας 18 έως 75 ετών, οι οποίοι ανταποκρίθηκαν με έγκυρο τρόπο στη συμπλήρωση των ερωτηματολογίων που έλαβαν ταχυδρομικά, το Νοέμβριο του 2000.

Οι κύριοι στόχοι της έρευνας ήταν να διερευνηθεί: 1) η *τελεολογία της δικαστικής κρίσης* ή διαφορετικά, η διερεύνηση των αξιών που πρέπει να αποδίδονται στην ποινή, 2) η *δομή αυτής της κρίσης* ή με άλλα λόγια, τα κριτήρια συσχετισμού μιας ποινής με ένα αδίκημα, και 3) *οι τρόποι εκτέλεσης των ποινών* και, άρα, ο ρόλος των παρεμβαινόντων που πρέπει να συμμετέχουν στην επιλογή της ποινής²².

Ακολουθώντας μια πολυδιάστατη μεθοδολογία που προσιδιάζει στη μελέτη των κοινωνικών αναπαραστάσεων, η έρευνα κατέληξε στη διατύπωση *τριών βασικών φιλοσοφιών*, οι οποίες ερμηνεύουν τις διατυπωθείσες στάσεις και απόψεις²³:

- 1) *Ο προοπτισμός* (le prospectivisme), δηλαδή «η αντίληψη εμπιστοσύνης στην κοινωνία, της οποίας οι κυρίαρχες αξίες χαρακτηρίζονται από προσδοκίες ενσωμάτωσης και αρμονίας». Στο πλαίσιο αυτό, γίνεται αποδεκτή η βελτίωση του ατόμου μέσω της επιβολής της ποινής καθώς και οι μετριοπαθείς κυρώσεις.
- 2) *Ο συμβατισμός* (le contractualisme), ο οποίος προσδιορίζεται κυρίως «από μια ανάγκη τάξης στο σεβασμό του συγκεκριμένου πλαισίου των κανόνων που έχουν προβλεφθεί». Η ποινή προσδιορίζεται, αντίστοιχα, ανάλογα με τη βλάβη ή ζημία που προξένησε ο δράστης, εφόσον έχει ανταποδοτικό χαρακτήρα.

²¹ Centre d' étude, de technique et d' évaluations législatives, CETEL. Η έρευνα περιγράφεται στο N.Languin, E.Widmer, J.Kellerhals & Ch.-N.Robert, « Les représentations sociales de la justice pénale: une trilogie », *Déviance et société*, vol.28, No2, 2004, σ.σ.159-178.

²² Το ίδιο, σ.160.

²³ Το ίδιο, σ.172.

3) Ο εξοστρακισμός (ostracisme), τέλος, βασίζεται στον αποκλεισμό του δράστη ενός εγκλήματος και εκφράζει «την ανάγκη κοινωνικής εξυγίανσης εκείνων που φοβούνται για την ασφάλειά τους και αισθάνονται ατομικά και κοινωνικά απειλούμενοι από τη διάχυτη εγκληματικότητα».

Ο προοπτισμός ήταν η ποσοτικά κυρίαρχη αντίληψη, εφόσον εξέφραζε το 48% και όσοι τον ασπάζονταν θεωρούσαν πως η επανένταξη αποτελούσε τη βασική σκοπιμότητα της ποινής. Πρόκειται για μια «φιλοσοφία του αποτελέσματος», η οποία τείνει προς «έναν ορίζοντα καλής ζωής», λαμβάνοντας υπόψη τόσο τα συμφέροντα και τις ανάγκες του εγκληματία όσο και της κοινωνίας. Η δικαιοσύνη ορίζεται ως αξία που «ενεργοποιεί το αποκρυσταλλωμένο σύμπαν των κανόνων» και έχει ως απώτερο στόχο την ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Η απονομή δικαιοσύνης στοχεύει, άρα, σ' ένα μελλοντικό καλό, έχει ένα σχέδιο και μια προοπτική. Η ποινή αποσκοπεί στη βελτίωση του καταδικασθέντος μέσα από τη φροντίδα, την ώθηση για προσωπικό συλλογισμό και την προετοιμασία του να επιστρέψει στο κοινωνικό σώμα. Δεν έχει καθόλου την έννοια της αποκατάστασης της βλάβης και της ανταπόδοσης. Η εγκληματικότητα, θεωρείται ως αναπόσπαστο στοιχείο της κοινωνίας, σύμφωνα και με τη γνωστή θέση του Durkheim ότι «το έγκλημα είναι κανονικό γιατί μια κοινωνία που θα εξαιρείτο από αυτό είναι παντελώς αδύνατη»²⁴ και αποδίδεται στις οικονομικές ανισότητες που οδηγούν σε μια κοινωνία δύο ταχυτήτων και σε μια κοινωνική ανομία που απορρέει από τη χαλάρωση του πνεύματος αλληλεγγύης και την ανωνυμία της κοινωνικής ζωής. Ο εγκληματίας εκλαμβάνεται ως μια ευάλωτη ύπαρξη και η ποινή είναι κατά κανόνα μικρή, με τάση για την εφαρμογή εναλλακτικών ποινικών κυρώσεων, κοινωφελούς εργασίας και διαμεσολάβησης. Εφόσον το ενδιαφέρον εστιάζεται στον εγκληματία, ο οποίος θεωρείται ταυτόχρονα και θύμα, το πραγματικό θύμα της εγκληματικής πράξης δεν διαδραματίζει σπουδαίο ρόλο στο παραπάνω πλαίσιο. Εκτός από τη δεδομένη συμπάθεια προς αυτό, θεωρείται πως υπάρχουν καταλληλότεροι φορείς να το αναλάβουν από εκείνους της ποινικής δικαιοσύνης.

Συμπερασματικά, παρατηρούμε ότι πρόκειται πράγματι για μια μακροκοινωνιολογική προσέγγιση δόμησης ενός κόσμου όπου μπορούμε να ζήσουμε όλοι μαζί χωρίς στιγματισμούς και αποκλεισμούς. Αξίζει να επισημανθεί, ωστόσο, το παράδοξο να εκλαμβάνεται η ποινή, η οποία οδηγεί συνήθως σε αποκλεισμούς, ως

²⁴ E.Durkheim, *Les règles de la méthode sociologique*, PUF, 1937, 1981, σ.67.

μέσο κοινωνικής ένταξης και αφομοίωσης. Για να πάψει να υπάρχει αυτό το παράδοξο θα πρέπει, όπως αναφέρουν και οι ίδιοι οι συγγραφείς, «να διαμορφωθεί κάτι αρνητικό σε κάτι θετικό»²⁵.

Ο *συμβατισμός* εκφράζει, με τη σειρά του, μια επίσης διαδεδομένη φιλοσοφία την οποία ασπάστηκε το 36% του δείγματος. Το ενδιαφέρον, στο πλαίσιο αυτό, δεν επικεντρώνεται στον ψυχισμό ή τις συνθήκες ζωής του δράστη αλλά στα αποτελέσματα της πράξης του, για την οποία θεωρείται πλήρως υπεύθυνος. Βασική λειτουργία της ποινής είναι η επανεπιβεβαίωση της διαρραγείσας κοινωνικής τάξης και ο μόνος τρόπος αποκατάστασης της διάρρηξης του κοινωνικού συμβολαίου. Μέσα από μια ανταποδοτική λογική, η ποινή αποτελεί μια απάντηση στο έγκλημα, η οποία αποσκοπεί στην προστασία του θύματος και της κοινωνίας. Βασικό κριτήριο της βαρύτητάς της αποτελεί αφ' ενός, η σοβαρότητα της αξιόποινης πράξης και αφ' ετέρου, η 'επικινδυνότητα' του δράστη. Η αντίληψη αυτή εμπεριέχει και την ανάγκη για μεγαλύτερη ασφάλεια, η οποία δεν φθάνει, πάντως, σε υπερβολές. Η επιβολή ποινής αποτελεί, με δυο λόγια, «υπενθύμιση του νόμου, άμυνα της κοινωνίας και επιβεβαίωση της κοινωνικής τάξης». Όσον αφορά το θύμα, δεν διαδραματίζει ούτε στην προκειμένη προσέγγιση ιδιαίτερο ρόλο, εκτός από τη συμπάθεια που προκαλεί. Συμπερασματικά, πρόκειται για μια θεώρηση πολύ πιο διαδικαστική της δικαιοσύνης, η οποία χαρακτηρίζεται από την ανησυχία για μεγαλύτερη ασφάλεια, την επιθυμία αντικειμενικότητας, ισορροπίας και αναλογικότητας. Οι αντιλήψεις αυτές εκφράζουν, ουσιαστικά, μεγαλύτερη απαισιοδοξία τόσο για τη μορφή του εγκλήματος και τις διαστάσεις του όσο και για το ρόλο των φορέων κοινωνικοποίησης. Κάτω απ' αυτό το πρίσμα, οι πολιτικοί και δικαστικοί φορείς κρίνονται ως αρκετά επιεικείς και σχετικά αναποτελεσματικοί.

Ο *εξοστρακισμός* είναι η τρίτη και πιο ακραία μορφή πρόσληψης της ποινικής δικαιοσύνης και ποσοτικά, η πιο περιορισμένη (17%). Η ιδέα της επανένταξης είναι ανύπαρκτη και στη θέση της υφίσταται ο αποκλεισμός και η εξαίρεση. Σε αντίθεση και με το *συμβατισμό*, η πράξη δεν έχει τόση σημασία όσο ο δράστης της. Η δικαιοσύνη προσλαμβάνεται, στο πλαίσιο αυτό, ως ένας εξοστρακισμός, «ως μοναδικό μέσο επαναφοράς της χαμένης κοινωνικής αρμονίας». Η ποινική οδός θεωρείται ως αποκλειστικά αρμόδια για την κοινωνική ευρυθμία και ο εγκλεισμός ως βασικό εργαλείο «παραγκωνισμού, πειθαρχίας, πόνου, εκδίκησης και ντροπής». Η

²⁵ N.Languin, E.Widmer, J.Kellerhals & Ch.-N.Robert, *όπ.παραπ.*, 2004, σ.166.

ποινή γίνεται σχεδόν «εκφραστική» και στιγμιστική, με έμφαση στη σοβαρότητά της, ως αντιστάθμισμα σε μια απειλητική ανασφάλεια. Ο εγκληματίας κατηγοριοποιείται, είναι «βασικά ο άλλος –ο ξένος, ο ουσιοεξαρτημένος, ο ψυχικά διαταραγμένος». Σε αντίθεση με τις δύο προαναφερθείσες φιλοσοφίες, ο *εξοστρακισμός* λαμβάνει υπόψη του το θύμα στον υπολογισμό της ποινής, ως ενσάρκωση της αδύναμης πλευράς. Η αστυνομία και η δικαιοσύνη θεωρούνται αποτυχημένες και όχι αρκετά αυστηρές απέναντι στους εγκληματίες. Και εδώ επισημαίνεται το παράδοξο να επιζητείται η κοινωνική αρμονία με την ανταπόδοση της βίας που υπέστη το θύμα στο δράστη του εγκλήματος μέσω της επιβαλλόμενης ποινής. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται για τους εκφραστές αυτής της φιλοσοφίας, «φαίνεται ότι γνωρίζουν περίπου πώς να επιβάλλουν κυρώσεις αλλά δεν γνωρίζουν πολύ καλά το γιατί»²⁶.

Οι παραπάνω φιλοσοφίες δεν είναι, ωστόσο, άσχετες από μια σειρά δημογραφικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά, τα οποία κυριαρχούν στο εσωτερικό του δείγματος. Έτσι, στην πρώτη περίπτωση του *προοπτισμού*, συναντώνται περισσότερα άτομα με ανώτερο μορφωτικό επίπεδο και επαγγελματική εκπαίδευση, οι οποίοι παρακολουθούν λίγες ώρες τηλεόραση και δηλώνουν μη θρησκευόμενοι και σοσιαλιστικού προσανατολισμού. Στην περίπτωση του *συμβατισμού*, συγκεντρώνονται περισσότεροι νέοι, των οποίων η πληροφόρηση σχετικά με το εγκληματικό φαινόμενο προέρχεται από τον Τύπο ή το άμεσο κοινωνικό περιβάλλον και οι οποίοι αρέσκονται στις αστυνομικές τηλεοπτικές σειρές²⁷. Στην τελευταία φιλοσοφία του *εξοστρακισμού*, η πλειονότητα των ατόμων χαρακτηρίζεται από ένδεια πόρων (οικονομικών και μορφωτικών) και είναι συχνά συνταξιούχοι. Πρόκειται για λίγο κοινωνικά άτομα, εφόσον δεν συζητούν πολύ με άλλους, διαβάζουν λίγο αλλά βλέπουν πολύ τηλεόραση.

²⁶ C.-N. Robert, « Pourquoi punir? » στο V.Dittman, A.Kuhn, R.Maag, H.Wiprächtiger (Ed.), *Entre médiation et perpétuité: nouvelles voies dans la lutte contre la criminalité*, Coire, Rüegger, σ.σ.15-32.

²⁷ Η μελέτη της κοινωνικής αναπαράστασης του εγκλήματος στην ελληνική πραγματικότητα κατέληξε σε αντίστοιχες διαπιστώσεις αναφορικά με το ρόλο της ηλικίας. Μέσα από τη *δομική προσέγγιση των κοινωνικών αναπαραστάσεων*, επιβεβαιώθηκε ότι η ομάδα ηλικίας 15-24 ετών είχε μια κατ' εξοχήν αποκρυσταλλωμένη άποψη για το έγκλημα, συνοψίζοντάς το στην ανθρωποκτονία που αποτελεί τη βαρύτερη μορφή εγκλημάτων βίας, και συνδέοντάς το με το *δράστη και το θύμα, το πιστόλι και τα χρήματα*. Η στερεοτυπική αυτή αναπαράσταση του εγκλήματος στους νέους εξηγήθηκε ως απόρροια της τηλεοπτικής και κινηματογραφικής παρουσίασης του φαινομένου. Βλ. Χ.Ζαραφώνιτου, Α.Μαντόγλου, «Η κοινωνική αναπαράσταση του εγκλήματος και του εγκληματία», στο Ν.Κουράκης (Επιμ.) και Ν.Κουλούρης (Συνεργ.), *Αντεγκληματική Πολιτική II*, Α.Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2000, σ.σ.77-121(99).

Συνθέτοντας την εικόνα αυτή, διαφαίνονται οι τάσεις ένταξης των τριών αυτών προσεγγίσεων, κατά τρόπο ώστε ο *προοπτισμός* να συνδέεται περισσότερο με τον *κοινοτισμό*, ο *συμβατισμός* με το *βολонταρισμό* ή το *φορμαλισμό* και ο *εξοστρακισμός* με τον *αποκλεισμό*. Η εν λόγω έρευνα αναζήτησε τις συμπτώσεις μεταξύ της έννοιας του δικαίου –όπως αυτή διαμορφώνεται στις σύγχρονες νοοτροπίες- με τις αντιλήψεις για το φαινόμενο της παρέκκλισης και τις απόψεις για τις λειτουργίες της ποινής. Η χρήση *ιδεατών τύπων* είναι οπωσδήποτε απλουστευτική προσφέρεται, εντούτοις, για τη δημιουργία κατηγοριοποιήσεων που αποδεικνύονται χρήσιμες για την ανάλυση σύνθετων κοινωνικών φαινομένων. Για το λόγο αυτό και χρησιμοποιούνται ως σημείο αναφοράς και συσχετισμού κατά την εξέταση και των υπολοίπων παραγόντων προσδιορισμού και εξήγησης της διαμόρφωσης των τιμωρητικών στάσεων.

Εστιάζοντας, ειδικότερα, στις τιμωρητικές στάσεις των τριών παραπάνω ιδεατών τύπων, παρατηρούμε ότι είναι εντονότερες στην τρίτη φιλοσοφία, του *εξοστρακισμού*, και πολύ αμβλυμμένες έως ανύπαρκτες, στην πρώτη προσέγγιση, του *προοπτισμού*. Στο *συμβατισμό*, εντάσσονται όσοι αποδέχονται την ανταποδοτική λειτουργία της ποινής, μέσα από την αναλογία της με το έγκλημα, και σε κάθε περίπτωση οι τιμωρητικές στάσεις είναι εμφανείς αλλά όχι ακραίες, ώστε να φθάνουν στο στιγματισμό και στον αποκλεισμό. Τα χαρακτηριστικά αυτά απαντώνται, αντίθετα, στην τρίτη φιλοσοφική προσέγγιση, η οποία λαμβάνει το χαρακτήρα της ‘εκφραστικής δικαιοσύνης’²⁸.

²⁸ Η τιμωρητικότητα αποτελεί αντικείμενο της έρευνας που διεξήχθη υπό την επιστημονική ευθύνη των Χ.Ζαραφονίτου και Ν.Κουράκη «*Ανασφάλεια, τιμωρητικότητα και αντεγκληματική πολιτική*», από ομάδα φοιτητών του ΠΜΣ Εγκληματολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου και συνεργάτες του Εργαστηρίου Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών και τα πορίσματα της οποίας βρίσκονται στο στάδιο της αξιολόγησης και επεξεργασίας. Το θέμα αυτό εξετάστηκε, ωστόσο, περιφερειακά και στο πλαίσιο της προαναφερθείσας έρευνας για την *κοινωνική αναπαράσταση του εγκλήματος και του εγκληματία*, (βλ. Χ.Ζαραφονίτου, Α.Μαντόγλου, *όπ.παραπ.*, 2000). Πρόκειται για μια ποιοτική διερεύνηση των απαντήσεων 494 κατοίκων πέντε αθηναϊκών περιοχών, οι οποίοι κλήθηκαν να γράψουν τις τρεις πρώτες λέξεις που ήρθαν στο νου τους όταν διάβασαν τις λέξεις-ερεθίσματα «έγκλημα-εγκληματίας». Τα στοιχεία που συνελέγησαν με τη μέθοδο αυτή του ελεύθερου συσχετισμού, αναλύθηκαν μέσα από τη δομική προσέγγιση των αναπαραστάσεων, σύμφωνα με την οποία «τα στοιχεία μιας κοινωνικής αναπαράστασης είναι ιεραρχημένα και οι σχέσεις που εγκαθιδρύονται μεταξύ τους καθορίζονται από τη θέση που κατέχουν στο σύστημα αναπαράστασης» (σ.78). Παρότι η έρευνα δεν εστίασε στις τιμωρητικές στάσεις των πολιτών, ανέδειξε την ύπαρξή τους καθώς και το σημαντικό ρόλο τους ως δομικό στοιχείο της αναπαράστασης του εγκλήματος και του εγκληματία. Η συνολική εικόνα προσδιορίζεται, βέβαια, και μέσα από άλλους πολύ σημαντικούς παράγοντες, όπως τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και ο φόβος του εγκλήματος, σύμφωνα και με όσα αναφέρονται παρακάτω. Κάτω απ’ αυτό το πρίσμα, η γενική εικόνα του εγκλήματος προσδιορίζεται, ως αποκλειστικά βαριά και βίαιη εγκληματικότητα, με επικίνδυνους δράστες, οι οποίοι είναι συχνά αλλοδαποί και, κυρίως, Αλβανοί, και οι οποίοι προκαλούν φόβο και αποδοκιμασία και θα πρέπει να τιμωρηθούν. Η κοινωνική αναπαράσταση του εγκληματία

β.- Πολύ συχνά οι έρευνες για την τιμωρητικότητα απευθύνονται ταυτόχρονα σ' ένα δείγμα κοινού και σ' ένα δείγμα δικαστικών λειτουργών, στο πλαίσιο μιας συγκριτικής προσέγγισης της *υποκειμενικής* με την *αντικειμενική τιμωρητικότητα*. Αντιπροσωπευτική αυτού του είδους είναι η έρευνα του πανεπιστημίου της Λωζάννης για την «*τιμωρητικότητα και το ρόλο της μονάδας κύρωσης στο μέγεθος της ποινής*»²⁹. Η μεθοδολογία της έρευνας βασίστηκε στην *προσομοίωση δικαστικών αποφάσεων* που αφορούσαν τέσσερις ποινικές υποθέσεις³⁰. Με δεδομένη την ενοχή των κατηγορουμένων σε όλες τις υποθέσεις, ζητήθηκε τόσο από τους δικαστές όσο και από το κοινό να επιβάλουν ποινικές κυρώσεις, αφού είχαν λάβει προηγουμένως όλες τις απαραίτητες πληροφορίες σχετικά με τις δικογραφίες. Οι υποθέσεις αφορούσαν: έναν υπότροπο οδηγό, ο οποίος έτρεχε με 232 χλμ/ώρα σ' ένα τμήμα του οδικού δικτύου με όριο τα 120 χλμ/ώρα (υπόθεση Α), έναν πολυ-υπότροπο διαρρήκτη (υπόθεση Β), έναν βιαστή (υπόθεση Γ) και έναν τραπεζικό, ο οποίος καταχράστηκε πάνω από 650.000 ευρώ (υπόθεση Δ). Η έρευνα πραγματοποιήθηκε σε δείγμα 606 πολιτών, οι οποίοι δέχθηκαν να συμπληρώσουν τηλεφωνικά το ερωτηματολόγιο, τον Οκτώβριο 2000, και σε 290 δικαστές, οι οποίοι το απέστειλαν με το ταχυδρομείο, το Μάιο του ίδιου έτους. Αξίζει να σημειωθεί η ιδιαίτερη συμβολή αυτής της έρευνας στην πρακτική εφαρμογή της αντεγκληματικής πολιτικής, εφόσον αξιολογεί θετικά το ρόλο του διαφορετικού υπολογισμού των ποινών στο τελικό μέγεθός τους.

Η σύγκριση των επιβληθεισών ποινών οδήγησε στη διαπίστωση πως το κοινό ήταν παντού αυστηρότερο από τους δικαστές, με εντυπωσιακή εξαίρεση την περίπτωση του τραπεζικού. Η διαπίστωση αυτή είναι ενδεικτική της στάσης του

προσδιορίζεται, αντίστοιχα, μέσα από τα χαρακτηριστικά του βίαιου και επικίνδυνου κακοποιού, του ξένου/Αλβανού, του περιθωριακού, του φτωχού αλλά και του ψυχικά, διανοητικά ή σεξουαλικά διαταραγμένου, ο οποίος πρέπει να τιμωρηθεί πολύ αυστηρά. Παρατηρούμε, δηλαδή, ότι η τιμωρητικότητα που χαρακτηρίζει τις κυρίαρχες αναπαραστάσεις του εγκλήματος και του εγκληματία έχει θεσμικό χαρακτήρα και παραπέμπει στην ενεργοποίηση της ποινικής δικαιοσύνης. Φαίνεται, μάλιστα, ότι συναρτάται θετικά με τις απειλητικότερες μορφές εγκλημάτων και με εγκληματίες 'διαφορετικούς' και άρα απρόβλεπτους. Η αναφορά στην 'κοινωνική διάσταση του φαινομένου' (σύγχρονο φαινόμενο, επίκαιρο, αναμενόμενο κλπ), ως στοιχείο της αναπαραστάσης του εγκλήματος αναδεικνύει την ανεπάρκεια της Πολιτείας (ακυβερνησία, αλλαγή κόσμου, υποβάθμιση) στον τομέα ασφάλειας των πολιτών. Αναλύοντας τα δεδομένα αυτά μέσα από την τυπολογία της προαναφερθείσας έρευνας θα λέγαμε ότι απουσιάζουν, μάλλον, εντελώς τα χαρακτηριστικά του *προοπτισμού* και οι αναπαραστάσεις που καταγράφηκαν κατανέμονται μεταξύ *συμβατισμού* και *εξοστρακισμού*.

²⁹ A.Khun (Dir.) A.Jayet & P.Villetaz (Coll.), *La punitivité et le rôle de l'unité de sanction dans le quantum de la peine*, Rapport scientifique final, Université de Lausanne, Faculté de Droit, Novembre 2001.

³⁰ A.Khun, P.Villetaz, A.Willi-Jayet, « L' influence de l' unité de sanction dans les peines infligées par les juges et celles désirées par le public », στο *Déviance et Société*, vol.29, No2, 2005,σ.σ. 221-230(223).

κοινού απέναντι στην εγκληματικότητα του ‘λευκού περιλαίμιου’, στην οποία δεν αποδίδεται η ίδια βαρύτητα με τα υπόλοιπα αδικήματα. Οι δικαστές, αντίθετα, την αξιολογούν ισότιμα. Το πόρισμα αυτό επιβεβαιώνει και πάλι τη γενική εικόνα του κοινού που ανησυχεί για μια κατηγορία εγκλημάτων, τα εγκλήματα βίας, τα οποία δεν αντιπροσωπεύουν πάνω από το 10% της συνολικής εγκληματικότητας, παρότι προβάλλονται κατά κόρον από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης.

Οι απαντήσεις των δειγμάτων εξετάστηκαν και στη βάση των ατομικών χαρακτηριστικών των υποκειμένων τους. Έτσι, αν και η γενική εικόνα δεν επηρεάζεται σημαντικά από το φύλο των ερωτώμενων, διαπιστώθηκαν διαφοροποιήσεις ως προς τις απόψεις τους για τις *λειτουργίες της ποινής* με τους άνδρες δικαστές να ενδιαφέρονται περισσότερο για τη *γενική και ειδική πρόληψη*, ενώ τις γυναίκες για την *επανακοινωνικοποίηση* και τη *συνειδητοποίηση*. Στο κοινό δεν διαπιστώθηκαν αντίστοιχες διαφοροποιήσεις και επικράτησε, γενικά, ο ρόλος της ποινής στην *επανακοινωνικοποίηση*. Ήρθαν σε δεύτερη μοίρα, έτσι, οι λειτουργίες της *εξουδετέρωσης*, της *τιμωρίας* και της *συνειδητοποίησης*. Ούτε η ηλικία διαδραμάτισε ουσιαστικό ρόλο στις απαγγελθείσες ποινές από τους δικαστές αν και διαφοροποίησε τις στάσεις των νεότερων, οι οποίοι ιεράρχησαν τις βασικότερες λειτουργίες των στερητικών της ελευθερίας ποινών ως εξής: *επανακοινωνικοποίηση*, *συνειδητοποίηση* και *τιμωρία*. Οι αρχαιότεροι έδωσαν, ωστόσο, προτεραιότητα στην *τιμωρία* ως βασική λειτουργία της ποινής, και ακολούθησε η *ειδική πρόληψη* και η *επανακοινωνικοποίηση*. Αντίθετα με τους δικαστές, οι απαντήσεις του κοινού διαφοροποιούνται ελαφρά ανάλογα με την ηλικία, στην περίπτωση υπέρβασης του ορίου ταχύτητας, με τιμωρητικότερα τα μεγαλύτερης ηλικίας άτομα, και του βιασμού, στον οποίο τιμωρητικότεροι ήταν οι νέοι. Αναφορικά με τις βασικές λειτουργίες της ποινής, επικράτησε και πάλι η *επανακοινωνικοποίηση* και ακολούθησε η *εξουδετέρωση* για τα άτομα κάτω των 50 ετών και η *τιμωρία* για τους πιο ηλικιωμένους. Ούτε το μορφωτικό επίπεδο οδήγησε σε διαφοροποιήσεις μεταξύ των δικαστών, ενώ στο κοινό παρατηρήθηκε ότι η τιμωρητικότητα ήταν μεγαλύτερη όταν το επίπεδο μόρφωσης ήταν χαμηλότερο.

Βέβαια, τα παραπάνω συμπεράσματα απορρέουν από τον υπολογισμό των μέσων όρων των ποινών που επέβαλαν οι δύο ομάδες, με αποτέλεσμα ότι το τελικό αποτέλεσμα επηρεάστηκε από τις υπερβολικά μακρόχρονες ποινές που επέβαλε μια μικρή ομάδα κοινού. Η ιδιαίτερα τιμωρητική αυτή ομάδα του κοινού είχε τα εξής *χαρακτηριστικά*: ήταν κάτοικοι μεγάλων πόλεων, προερχόμενοι από σχετικά φτωχικές

οικογένειες, χωρίς ξεκάθαρη πολιτική τοποθέτηση και με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο. Η έρευνα επισημαίνει, λοιπόν, ότι το μεγαλύτερο μέρος του κοινού φαίνεται μάλλον ικανοποιημένο με τις απαγγελόμενες από τους δικαστές κυρώσεις.

Το γεγονός, μάλιστα, ότι οι ποινές απαγγέλθηκαν σε διαφορετικές μονάδες (χρόνια, μήνες, εβδομάδες, μέρες) έδειξε ότι το τελικό τους μέγεθος επηρεάζεται από τη μονάδα μέτρησης. Έτσι, ένας υπολογισμός της ποινής σε χρόνια καταλήγει σε αυστηρότερες ποινές, ενώ αντίθετα, ο υπολογισμός των ποινών σε μέρες ή εβδομάδες για τα μικρότερης βαρύτητας αδικήματα, οδηγεί σε ηπιότερες ποινές. Υποστηρίζεται, στο πλαίσιο αυτό, η άποψη αλλαγής του τρόπου επιμέτρησης των ποινών και δυνατότητας επιλογής μεταξύ περισσότερων μονάδων, δεδομένης αφ' ενός της πάγιας αρνητικής στάσης των δικαστών απέναντι στους μεγάλους αριθμούς και αφ' ετέρου, της δυνατότητας χρήσης και ενδιάμεσων μονάδων (π.χ., 1 χρόνος και 2 μήνες). Τα παραπάνω θα μείωναν, σύμφωνα με την άποψη αυτή, το τελικό μέγεθος των ποινών και την τιμωρητικότητα των δικαστών.

Η έρευνα τοποθετείται, επίσης, και στο θεμελιώδες ερώτημα του συσχετισμού μεταξύ υποκειμενικής και αντικειμενικής τιμωρητικότητας ή, με άλλα λόγια, μεταξύ 'κοινής γνώμης' και αυστηρότητας των δικαστικών αποφάσεων³¹. Ο προβληματισμός αυτός παραπέμπει, ουσιαστικά, στο ρόλο των κυρίαρχων ηθικών και κοινωνικών αξιών τις οποίες συμβολίζουν οι ποινικοί νόμοι, σύμφωνα με το συναινετικό πρότυπο. Το γεγονός ότι οι νεότεροι αποδέχονται ευκολότερα μια σημαντική νομοθετική τροποποίηση (όπως είναι, για παράδειγμα, η κατάργηση της θανατικής ποινής) αποτελεί, κατά μία άποψη, αποτέλεσμα της γενιάς/ηλικιακής σειράς (cohort) στην οποία ανήκουν και η οποία είχε γαλουχηθεί με παρελθόντα πρότυπα³².

Πολλές διεθνείς έρευνες διαπιστώνουν έναν ισχυρό συσχετισμό μεταξύ των στάσεων των ερωτώμενων και των ακολουθούμενων δικαστικών πρακτικών στη χώρα τους. Ενδεικτικό είναι το παράδειγμα σύγκρισης 16 ευρωπαϊκών χωρών, το οποίο καταλήγει στο θετικό συσχετισμό μεταξύ του ποσοστού όσων επιθυμούν μια ποινή ανώτερη των 6 μηνών για έναν 21χρονο υπότροπο διαρρήκτη που έκλεψε μια συσκευή τηλεόρασης με το δείκτη εγκλεισμού της χώρας προέλευσής τους³³. Αξίζει,

³¹ A.Khun (Dir.) A.Jayet & P.Villetaz (Coll.), *όπ.παραπ.*, 2001, σ.30επ.

³² M.Killias, 2001, *όπ.παραπ.*, σ.421, ο οποίος επικαλείται, μάλιστα, το παράδειγμα της μεγάλης συναίνεσης κατά της θανατικής ποινής στην Ελβετία, επειδή δεν υφίσταται πλέον τέτοια γενιά, λόγω της πρώιμης κατάργησης της ποινής του θανάτου.

³³ M.Killias, «La criminalisation de la vie quotidienne et la politisation du droit pénale», στο *Revue de droit suisse*, 129 II/4, 1995, σ.σ.365-458, όπως περιγράφεται στο M.Killias, 2001, *όπ.παραπ.*, σ.420,

επίσης, να αναφερθεί και το αμερικανικό παράδειγμα της θεαματικής αύξησης των ευνοϊκών για τη θανατική ποινή απόψεων το χρονικό διάστημα 1965-1997 (από 38% σε 75%), με σημείο αιχμής τη δεκαετία 1970-80, δηλαδή αμέσως μετά την νομοθετική επαναφορά της³⁴. Όμως και η δεκαετία του 1990 αποτελεί για τις ΗΠΑ μια εποχή έντονης τιμωρητικότητας τόσο *υποκειμενικής* (στάσεις κοινού) όσο και *αντικειμενικής* (επίσημη κοινωνική αντίδραση). Είναι η δεκαετία της 'μηδενικής ανοχής', κατά την οποία επικράτησε μια τάση μαζικών φυλακίσεων σ' ένα βαθμό που δεν είχε κανένα προηγούμενο σε μια σύγχρονη δημοκρατία³⁵.

Σε καμία περίπτωση, ωστόσο, η σχέση μεταξύ *αντικειμενικής* και *υποκειμενικής* τιμωρητικότητας δεν είναι αιτιώδης, ενώ είναι πολύ πιθανόν να είναι και αμφίδρομη. Όπως προκύπτει και από την κλασική έρευνα των R.Boudon & A.Davidovich, οι «κοινωνικοί μηχανισμοί καταστολής» διαμορφώνονται μέσα από τις πιέσεις που ασκεί το κοινωνικό σώμα στη δικαστική οργάνωση και, αντίστοιχα, τις αντιδράσεις της τελευταίας απέναντι στις πιέσεις αυτές. Η εγκατάλειψη της ποινικής δίωξης είναι μία πλευρά των συνεπειών της διαντίδρασης μεταξύ των διαδικασιών μεταφοράς της κοινωνικής πίεσης στην ποινική δικαιοσύνη και των αντιδράσεων στις εν λόγω πιέσεις από αυτήν³⁶.

Ένα δεύτερο ερώτημα που τίθεται στο πλαίσιο του ουσιαστικού προβληματισμού που απορρέει από την παραπάνω ελβετική έρευνα³⁷, αφορά τις διαφορές που διαπιστώνονται μεταξύ των στάσεων του κοινού και των στάσεων των δικαστών. Στην εν λόγω έρευνα, όπως άλλωστε και στις περισσότερες, επιβεβαιώνεται η μεγαλύτερη τιμωρητικότητα του κοινού σε σχέση με τους δικαστές³⁸. Η διαφορά αυτή εξηγείται μέσα από το επίπεδο πληροφόρησης για το

βλ., επίσης J.J.M.van Dijk, P.Mayew, M.Killias, *Experiences of crime across the world*, Deventer/Boston, Kluwer, 1990, όπου επιβεβαιώνεται ο συσχετισμός αυτός.

³⁴ K.Maguire, A.L.Pastore, *Sourcebook of criminal justice statistics*, 1997, Washington D.C., US Depart. Of Justice, 1998, όπ.παραπέμπεται στο M.Killias, 2001, όπ.παραπ., σ.420.

³⁵ D.Garland, όπ.παραπ., 2001, σ.135. Όπως αναφέρει ο P.Landreville (2005, όπ.παραπ., σ.1466) ο δείκτης φυλάκισης στους 100.000 κατοίκους, στις ΗΠΑ, αυξήθηκε από 175 το 1970 σε 645 το 1997 και πάνω από 700 στις μέρες μας. Είναι αξιοσημείωτο πως ο δείκτης αυτός ήταν 990 για τους ενήλικους λευκούς άνδρες και 6.838 για τους ενήλικους αфроαμερικανούς άνδρες.

³⁶ R.Boudon & A.Davidovich, « Les mecanismes sociaux des abandons des poursuites », στο *L'année sociologique*, 1964, σ.σ.111-244 (233επ.).

³⁷ A.Khun (Dir.) A.Jayet & P.Villetaz (Coll.), όπ.παραπ., 2001, σ.31.

³⁸ Στο σημείο αυτό διαφοροποιείται, ωστόσο, η παλαιότερη ελληνική έρευνα (Η.Δασκαλάκης κ.ά., *Η απονομή της ποινικής δικαιοσύνης στην Ελλάδα*, ΕΚΚΕ, 1983, σ.244) γιατί το 60,7% των πολιτών ήταν αντίθετο με τη διατήρηση της θανατικής ποινής σε αντίθεση με το 59,7% των δικαστών που ήταν υπέρ της διατήρησής της για λόγους γενικής πρόληψης, ενώ μόνο το 34,5% θεωρούσε ότι έπρεπε να καταργηθεί επειδή έθιγε την αξία της ανθρώπινης ζωής. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε ενώ ακόμα δεν είχε καταργηθεί η θανατική ποινή στην Ελλάδα αν και είχε περιπέσει σε αχρησία. [Η θανατική ποινή καταργήθηκε με το άρ.1 παρ.12β του Ν.2207/1994].

ποινικό σύστημα, το οποίο όταν είναι υψηλό αμβλύνει σημαντικά τις τιμωρητικές στάσεις. Έτσι, παρότι οι πολίτες που απάντησαν με τη μέθοδο των προσομοιωμένων δικαστικών αποφάσεων στην έρευνα αυτή, θεωρούσαν την ποινική δικαιοσύνη ως πολύ επιεική, δεν διαφοροποιήθηκαν ουσιαστικά από τους δικαστές αναφορικά με την ιεράρχηση των λειτουργιών της ποινής. Και οι δύο ομάδες συμφώνησαν ότι η *κοινωνική επανένταξη* και η *τιμωρία* του εγκληματία έχουν, βασικά, προτεραιότητα ως λειτουργίες της ποινής, καθώς και ότι η *ικανοποίηση του θύματος* έχει μικρότερη σημασία. Παρόλα αυτά, οι εφαρμοστές του νόμου απέδωσαν πρωταρχική σημασία στη *γενική και ειδική πρόληψη* ενώ οι πολίτες στην *προστασία της κοινωνίας μέσω της εξουδετέρωσης των εγκληματιών*. Είναι προφανές ότι οι ιεραρχήσεις αυτές επηρεάζονται σημαντικά από τους ρόλους που υιοθετούνται κατά περίπτωση. Έτσι, στην περίπτωση των δικαστών εκφράζεται το πνεύμα της *επίσημης κοινωνικής αντίδρασης* και επικρατούν οι βασικές αρχές του ποινικού δικαίου για τις λειτουργίες της ποινής, ενώ στην περίπτωση του κοινού επικρατούν, κυρίως οι κοινωνικά και ατομικά διαμορφωμένες ανησυχίες τους και, άρα, οι απαντήσεις τους αντανακλούν τις *άτυπες κοινωνικές αντιδράσεις* απέναντι στο εγκληματικό φαινόμενο.

II.- Σε κάθε περίπτωση, οι πολιτικές αυτές ανέδειξαν μια νέα «κουλτούρα ελέγχου»³⁹, βασισμένη στην αυστηροποίηση της ποινικής νομοθεσίας, την αυστηρότερη εφαρμογή της και την επέκτασή της και σε μορφές ‘αντικοινωνικοτήτων’ και ‘αταξίας’⁴⁰. Με πρόσχημα ότι εξέφραζαν τις ‘ανάγκες’ και απαιτήσεις των πολιτών, νομιμοποιήθηκαν ανταποδοτικές και εκδικητικές τάσεις της αντεγκληματικής πολιτικής⁴¹. Κεντρικός είναι πλέον και ο ρόλος των θυμάτων σε όλα τα στάδια απονομής της ποινικής δικαιοσύνης, τα οποία μετατρέπονται σε «κινητήρια δύναμη των ποινικών πολιτικών»⁴². Η αντεγκληματική πολιτική φαίνεται να διαμορφώνεται τα τελευταία 20-25 χρόνια, μέσα από τη διαδικασία των άμεσων απαντήσεων των πολιτικών προς το θύμα, το δυνάμει θύμα και το κοινό στο σύνολό του. Όμως, κατά τη διαδικασία αυτή, ο πολιτικός λόγος υπεισέρχεται και στη διαμόρφωση των ‘αναγκών’ των πολιτών τις οποίες αναλαμβάνει να ικανοποιήσει. Στο φαύλο αυτό κύκλο, σημαντικός είναι ο ρόλος των μέσων μαζικής επικοινωνίας,

³⁹ D.Garland, 2001, όπ.παραπ.

⁴⁰ X.Ζαραφονίτου, «Ανασφάλεια και επέκταση του κοινωνικού ελέγχου: Ποινικοποίηση των ‘αντικοινωνικοτήτων’ και της ‘αταξίας’», *Ποινικός Λόγος*, 4/2004, 2049-2059.

⁴¹ D.Garland, 2001, όπ.παραπ., σ.9, καθώς και Ph.Mary, « Pénalité et gestion des risques : vers une justice ‘actuarielle’ en Europe? », *Déviance et Société*, 25/2001, σ.σ.33-51.

⁴² P.Landreville, 2005, όπ.παραπ., σ.1463.

τα οποία εξασφαλίζουν την ‘αμεσότητα’ της όποιας συζήτησης, αποτελώντας, παράλληλα, και την κυρίαρχη πηγή πληροφόρησης της μεγαλύτερης μερίδας του κοινού σχετικά με τις διαστάσεις της εγκληματικότητας, την αντιμετώπιση των δραστών και θυμάτων από τις αρμόδιες κρατικές υπηρεσίες καθώς και τις αντιδράσεις των πολιτών απέναντι στα παραπάνω. Ένας παράγοντας, ο οποίος φαίνεται να απουσιάζει από τη διαδικασία αυτή είναι, ωστόσο, η επιστημονική άποψη.